
Politická kultura lokálních společenství: případ tří měst*

ZDENKA VAJDOVÁ**
TOMÁŠ KOSTELECKÝ**

Sociologický ústav AV ČR, Praha

The Political Culture of Local Communities: The Case of Three Towns

Abstract: The Almond-Verba analytical model of political culture and Putnam's ideas on the role of socio-cultural and historical aspects of civic culture are the basis for the description of local political culture. The empirical evidence – standardised interviews on a representative sample of citizens in three different Czech towns and a sample of their local political elites – was collected in the research project “Political Culture in Local Communities” during 1994. Local political culture is described: (1) in terms of general value orientations – clientelism, paternalism, trust and traditionalism; the key role seems to be played by an attitude towards “myself and power” labelled as “outsider symptom” according to the concept of “Established and Outsiders” put forward by Norbert Elias; (2) in terms of the attitudes towards the local political system in their cognitive, evaluative and emotional aspects; (3) in terms of political behaviour as participation in municipal elections. There is attempt to test empirically Schöpflin's idea of three segments of post-communist societies differentiated by political culture patterns – traditional, communist and liberal. The importance of the “outsider symptom” for the extent of political participation and for the distinguishing of political culture patterns is repeatedly demonstrated on the empirical data.

Sociologický časopis, 1997, Vol. 33 (No. 3: 445-465)

Politická kultura lokálních společenství je název empirického výzkumu, který se uskutečnil v Sociologickém ústavu AV ČR v letech 1993-95. Cílem výzkumu bylo popsat lokální politickou kulturu, místní mocenskou strukturu, roli a participaci politických subjektů v místní politice tří vybraných měst. Sběr dat proběhl v roce 1994: a) na reprezentativních souborech občanů měst Český Krumlov (407 respondentů), Teplice (451) a Nové Město nad Metují (400), b) na souborech „významných osobností“ uvedených měst – zastupitelů města a dalších představitelů veřejného života ve městě, v počtu 40-50 respondentů v každém městě – tento soubor nazýváme v dalším elity; způsob výběru těchto významných lidí byl založen na kombinaci pozičního a reputačního přístupu. Technikou sběru dat byl standardizovaný a formalizovaný rozhovor.

Výběr měst pro empirické šetření byl dán jednak praktickými důvody (znalost těchto měst z dřívějších výzkumných kontaktů, relativní dostupnost a dobré kontakty na radnice), jednak dobře popsatelnými podobnostmi a rozdíly každé dvojice měst, týkajícími se jejich velikosti, demografických charakteristik obyvatelstva současných i historických.

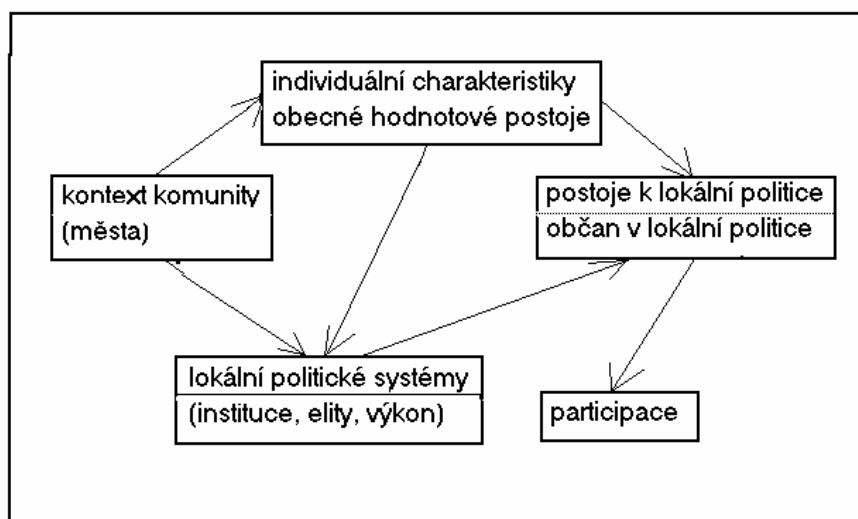
*) Práce vznikla jako součást řešení projektu Politická kultura lokálních společenství, finančně podpořeného grantem GA ČR 407/93/1084.

**) Veškerou korespondenci posílejte na adresu: PhDr. Zdena Vajdová, resp. RNDr. Tomáš Kostelecký, CSc., Sociologický ústav AV ČR, Jilská 1, 110 00 Praha 1, tel. (02) 24 22 09 79, l. 227, fax (02) 24 22 02 78, e-mail vajdova@mbox.cesnet.cz, resp. kostel@site.cas.cz

kých, ekonomických poměrů i životního prostředí [Nedomová 1995]. Velikostí si jsou podobná města Český Krumlov a Nové Město (14,5 a 10,2 tis. obyvatel), Teplice mají několikanásobně vyšší počet obyvatel (53,0 tis.). Řadu podobností lze pozorovat u dvojice Český Krumlov a Teplice: obě města leží na území bývalých Sudet, v obou městech došlo po válce k rozsáhlé výměně obyvatelstva, jejíž důsledky dnes formují privatizační procesy, kromě jiného; obě města jsou administrativním centrem – jde o okresní města. Nové Město leží v prostoru tradičně českém a není okresním městem. Transformace podnikové sféry zasáhla nejcitelněji Nové Město. Všechna tři města jsou atraktivní jak z hlediska historického, tak přírodního; nabízejí také širokou paletu kulturních a sportovních aktivit a vzdělávacích příležitostí. Z hlediska výzkumu je důležitým rysem vybraných měst, že zachovávají dimenzi komunity a současně jsou zde místní politické systémy dost komplexní.

V této práci si klademe otázku – jaká je politická kultura občanů v různých městech, čím se liší, v čem se podobá. Jejím zodpovězení předchází deskripce obecných hodnotových postojů občanů v jednotlivých městech a jejich postojů k lokální politice. Nepochybujeme v této práci důsledně všechny. Spíše referujeme o momentech, a to u občanů i elit, které jsou zajímavé a přispějí k porozumění tomu, k jakým vzorcům politické kultury a politického chování občanů jednotlivých měst jsme na základě dat, získaných standardizovanými rozhovory, posléze dospěli. Kontextové vlivy, včetně charakteristik výkonu radnice, jejichž studium by dovolilo formulovat hypotézy o tom, proč se v jednotlivých městech utvářejí různé vzorce politické kultury, v této práci probírat nebudeme. Analytické schéma vzájemného vztahu prvků politické kultury a prostředí je na obr. 1; je přejato z práce Pettersena a Rose [1996].

Obr. 1. Analytické schéma – politická kultura občanů – kontext

1. Analytické schéma

Adaptace pojmu politická kultura pro empirické šetření je v tomto projektu ovlivněna několika dále popsánymi zdroji.¹ Původní analytická podoba Almond-Verbova vymezení politické kultury [Almond, Verba 1963] jako politických znalostí a citových a hodnotových aspektů postojů vůči prvkům politického systému, je základním schématem, na které jsme se orientovali. Vzhledem k tomu, že vztažným rámcem konceptu politická kultura je v našem projektu lokalita, politickým systémem se zde rozumí lokální politický systém, tj. lokální politické instituce, lokální elity a lokální politika. Vzali jsme také v úvahu rozšíření analytického vzorce o další dimenze politické kultury: postoj vůči sobě jako účastníku politických procesů [Pye, Verba 1966] a Dahlův důraz na postoje k jednotlivci a lidem obecně [Dahl 1966]. Wiatrova definice [Wiatr 1980], kterou jsme také vzali v úvahu, pak představuje jakési shrnutí základních rysů politické kultury, s důrazem na skutečnou participaci v politickém systému.

Současnému projektu však předcházela jiná empirická šetření, která ovlivnila naši operacionalizaci pojmu. Je to především mezinárodní srovnávací výzkum Lokální demokracie a inovace [Baldersheim et al. 1996; Illner, Hanšpach 1994; Hubáček 1993; Heřmanová, Illner, Vajdová 1992] realizovaný v letech 1991-1993. Do výzkumu byli zahrnuti také občané města (resp. reprezentativní soubor respondentů), které vešlo i do současného projektu – Český Krumlov. Považovali jsme za rozumné položit řadu otázek opakovaně, jednak proto, že byly vyzkoušené, jednak kvůli možnosti sledovat změnu, resp. stabilitu postojů, byť v krátkém rozmezí dvou let.

Rozhodující inspirací pro nás byla studie R. Putnama [1993]. Studie sleduje dlouhodobě fungování nově ustavených institucí regionálních vlád v Itálii; vysvětlující proměnné dobrého fungování regionálních samosprávných institucí nachází v prostoru sociokulturních faktorů – obecně hodnotových a politických postojů a orientací, označovaných pojmem občanská kultura, a kontextových aspektů pojmu politická kultura a občanská kultura. Klíčovými pojmy jsou zde síť občanské vzájemnosti a důvěry, sociální kapitál. Výzkumná situace této studie se nám jeví jako podobná výzkumné situaci našeho projektu: nově ustavené instituce místní správy a samosprávy v prostředí demograficky, ekonomicky, sociálně i kulturně diferencovaném, o nichž je zřejmé, že si v různých místech vedou různě úspěšně.² Snažili jsme se z Putnamovy studie poučit, jednak pokud jde

¹) Podrobně jsou jednotlivé koncepty popsány v přehledové stati [Vajdová 1996].

²) Budeme-li kritičtí, pak ovšem musíme vidět, že podobnost naší výzkumné situace a výzkumné situace Putnamovy končí pravděpodobně faktem „nově ustavených institucí místní správy a samosprávy“. O odstranění ekonomických, sociálních a kulturních diferencí ve společnosti, a snad i demografických, usilovalo centrálně plánované hospodářství a jednotná sociální a kulturní politika socialistického státu. Výsledek sice nebyl dokonalý v žádné etapě této éry a dosahované částečné výsledky se vždy znovu začaly z nějaké strany rozpadat. Jako např. v 60. letech už se přestávalo „tančit všude“, a jako už v 70. letech zemědělská výroba s tzv. přidruženkou diferencovala nově městské a venkovské obyvatelstvo a skýtala půdu růstu a zrání podnikového managementu, zatímco dělnická třída byla stále ještě nucena hrát roli předvoje společnosti, a o nespravedlnosti, neúspěšnosti režimu a potřebě reform se začalo mluvit nahlas. Jen s velkou opatrností lze uvažovat o tom, že v textu zmíněné diference se mohou prosadit jako významný faktor rozdílů ve fungování místní správy a samosprávy. A ještě více opatrnosti je třeba, chceme-li rozlišit vliv tohoto faktoru v tak krátké době fungování nových institucí, jako je tomu v našem případě.

o její schéma, jednak jsme přejali některé otázky do našeho empirického šetření jak občanů, tak i elit.

Ideou, která se stala orientující při zpracování empirických dat, je Schöpflinova [1993] představa populace postkomunistických zemí vertikálně rozdělené do tří segmentů: *tradiční segment* – se vyznačuje kolektivismem, etatismem, hierarchičností, antiintelektualismem, nedůvěrou k politice, malou politickou gramotností, nechutí ke změnám; *socialistický segment* – vznikl a utvářel se za komunistického režimu, je charakterizován etatismem, u nižších tříd pocitem vyřazenosti, u vyšších sebedůvěrou; a *liberální segment* společnosti, charakterizovaný otevřeností ideám trhu, technologickým změnám a poznání, otevřen kompromisu, pluralitě a vyznačuje se důvěrou. Podrobněji viz Schöpflin [1993] nebo Vajdová [1996]. Tyto tři segmenty jsme se pokusili hledat i v našich městech.

V průběhu analytických prací s daty, získanými standardizovanými a formalizovanými rozhovory, jsme se museli vzdát některých utkvělých představ o kategorizaci politických postojů a orientací a jejich indikátorech; např. šlo o kategorie relevance lokální politiky, kompetence individua v ní; bylo nutno je přeskupit do poněkud obecnějších kategorizací – celkově hodnotící aspekt lokální politiky nebo „já“ v lokální politice. S pravidelností sobě vlastní nastala známá situace – „potřebovali bychom ještě údaje o tom i o onom“, která je důsledkem studií i empirickou evidencí upřesňované představy o zkoumaném konceptu. Nakonec jsme skloubili teoretická vymezení, dřívější operacionalizace i praktické okolnosti, vytvořené již hotovými výzkumy, do schématu znázorněného na obr. 2 a 3. Je to pokus využít teoretickou představu, vypracovanou v jiném čase a nad jiným typem dat, pro uspořádání a interpretaci dat, získaných téměř nezávisle na této teoretické představě: v základu leží Almond-Verbovo pojetí a jejich operacionalizovatelný rozklad politické kultury. Vycházíme pak z hypotézy: *Obecné hodnotové postoje a orientace, jako nezávisle proměnné, určují komplex postojů a orientací k lokální politice v jejich kognitivním, hodnotícím a emotivním aspektu a spolu určují vzorce politického chování.*³

Většina otázek, položených respondentům jako indikátory postojů a orientací, jsou pořadovými znaky, kde škála odpovědí představuje sílu pozorovaného postoje (např. více či méně občanského). Politické chování bylo pozorováno jako účast v komunálních volbách.

2. Obecné hodnotové postoje a orientace

V souboru obecných hodnotových postojů a orientací jsou některé, jejichž indikátory, jak jsou uvedeny dále v závorce, byly uplatněny i v souboru občanů, i v souboru elit: důvěra k lidem (přímá otázka na důvěru), tradicionalismus (jako způsob zacházení se starými tradicemi), klientelismus (jako potřeba známostí na vlivných místech pro dosažení úspěchu) a paternalismus vs. liberalismus (jako frekvence materialistických, resp. postmaterialistických postojů, zjišťovaných Inglehart-Clarkovou baterií nejdůležitějších věcí:

³) Jsme si vědomi platnosti také takového vyjádření: důsledky chování jednotlivců a institucí, zamýšlené i nezamýšlené, lze najít ve změně komplexu orientací a postojů k lokální politice a v dalekém časovém horizontu i ve změnách obecných hodnotových postojů a orientací. Ale v této práci a v tomto projektu přistupujeme na zjednodušení, které uvedená hypotéza představuje.

udržet v zemi pořádek, podílet se na rozhodování, čelit růstu cen, chránit svobodu slova).⁴ Další obecné hodnotové postoje a orientace zjišťované u občanů a elit se liší.

Obr. 2. Politická kultura občanů v lokálním společenství – schéma proměnných

Lokální politický systém (l. p.)	Aspekt postojů			
	kognitivní	hodnotící	emotivní	Participace
Vstup	– informovanost – zastoupení skupin a organizací v zastupitelstvu	– vliv jednotlivých subjektů l. p. na rozhodování	– důvěra k institucím – personalizace l. p. – otevřenost změně	– účast ve volbách – intervence do rozhodování
Výstup	– problémy města	– příspěvek zastupitel. k rozvoji – správné preference zastupitelstva – vynaložené prostředky		
Já v systému		– relevance a kompetence		

Obecné hodnotové postoje a orientace:

Paternalismus vs. liberalismus
Klientelismus
Tradicionalismus
Důvěra k lidem
Symptom outsidera

Kontrolní proměnné:

Pohlaví
Věk
Vzdělání

U občanů jsme zjišťovali, jak se občan vidí ve vztahu „já a moc“; nejpříhodněji se dá vyjádřit zjišťovaný vztah jako „symptom outsidera“. Je založen na konceptu Norberta Eliase „established and outsiders“.⁵ Baterie čtyř výroků samotných, která slouží jako indikátor symptomu, je převzata z citované Putnamovy studie (str. 110):

*Většina těch, kdo mají moc, se pokouší využít lidí, jako jsem já.
Lidi, jako jsem já, se cítí být vyřazeni z toho, co se kolem děje.*

⁴) Výběr první a třetí věci je obvykle interpretován jako postoj materialistický, výběr druhé a čtvrté věci jako postmaterialistický, ostatní kombinace představují postoj smíšený. Hubáček [1992] však interpretuje první postoj jako paternalismus, druhý jako liberalismus. Tato interpretace se mu jeví být v kontextu postkomunistických zemí, na počátku jejich transformace, adekvátnější.

⁵) *Established and Outsiders* [Elias, Scotson 1965] je komunitní studie malého anglického města (5 tis. obyvatel). Zcela pragmatickým důvodem pro její realizaci byla vysoká delikvence v jedné části města. Při studiu se pozornost z této části města přenesla na vztahy i ostatních částí města. Některé, zde rozpoznané problémy, měly paradigmatický charakter; osvětlovaly problémy, které lze potkat i v širší společnosti. Jako ústřední aspekt komunity se tak vyjevila moc a statusové vztahy a tlaky s tím spojené. Tento aspekt, studovaný v prostředí mikrosociologie, naznačil hypotézy užitečné i v makrosociologických šetřeních. Odtud celospolečensky platný koncept established-outsidere. Pro nás je v této souvislosti důležité zjištění, že postoje a názory obyvatel, zvláště ty, které se týkají vztahů sousedství, nejsou vyjádřením postojů a představ, vytvářených individuálně, ale že jsou formovány jako svazek společných názorů a postojů, udržovaných různými formami sociální kontroly a tlaku.

Co si myslí lidé jako já, moc neváží.

Ti, kdo řídí republiku, se ve skutečnosti nezajímají o lidi, jako jsem já.

Co se stane lidem jako já, ve skutečnosti nezajímá ty, kdo řídí město.

Poslední výrok je doplněn k převzatým čtyřem a je modifikací výroku čtvrtého. Větší souhlas s těmito výroky, měřený na čtyřbodové škále, znamená výraznější symptom outsidersera.

Obr. 3. Politická kultura elit v lokálních společenstvích – schéma proměnných

Lokální politický systém (l. p.)	kognitivní	Aspekt postojů		Participace
		hodnotící	emotivní	
Vstup	– informovanost	– vliv jednotlivých subjektů l. p. na rozhodování	– personalizace l. p.	– účast ve volbách
		– způsob řešení problémů	– otevřenost změně	– záměr kandidovat do zastupitelstva
		– úloha pravidel		
		– kooperativnost institucí		
Výstup	– problémy města	– příspěvek zastupitel. k rozvoji	– identifikace s městem	
		– správné preference zastupitelstva		
		– vynaložené prostředky		
Občan v l. p.		– relevance a kompetence		

Obecné hodnotové postoje a orientace:

Paternalismus vs. liberalismus

Klientelismus

Tradicionalismus

Důvěra k lidem

Elitismus

Oligarchismus

Solidarita

Pro soubor elit byly vybrány takové další postoje a orientace, na které má smysl se ptát lidí s významným postavením v komunitě a které by mohly mít souvislost se způsobem jejich rozhodování o veřejných záležitostech. Je to vztah k politické rovnosti, elitismus a oligarchismus.⁶ Poslední postoj – solidarita – je zjišťovaný jako postoj k přerozdělování mezi chudšími a bohatšími oblastmi.

⁶) I baterie tvrzení, indukujících tyto postoje, je převzata z Putnamovy studie, kde je interpretována jako podpora politické rovnosti. Konkrétně jde o takto formulované názory:

A. Každý občan, každá skupina občanů má právo volit, i když to nedělají moc inteligentně.

B. Jenom málo lidí ví, co je z dlouhodobého hlediska v jejich opravdovém zájmu.

Jaká jsou pozorování, týkající se těchto obecných hodnotových postojů a orientací v jednotlivých městech a jaká jsou pro občany a jaká jsou pro elity?⁷

Důvěra k lidem a klientelismus

Důvěru k lidem a názor na důležitost vlivných známostí pro dosažení úspěchu, mají občané a elity ve všech městech tak podobně, jako by byli z jednoho města. (U obou otázek byly odpovědi na třibodové škále.) U občanů převažuje podmíněná důvěra, tzn. *je třeba dát si dobrý pozor ve styku s lidmi* – 67 % odpovědí, 10 % odpovědí představuje naprostou nedůvěru. V souboru elit je 50 % odpovědí vyjadřujících podmíněnou důvěru a současně jenom 2 % odpovědí naprosté nedůvěry. *Že se lidem dá obvykle věřit*, si myslí 23 % občanů a 48 % lidí v souboru elit. Porovnání odpovědí elit a občanů ukazuje, jak jsou postoje elit spíše v pozitivní či optimistické části spektra postojů, jestli budeme považovat důvěru k lidem a rezervovanost k důležitosti známostí za pozitivní a optimistické; v souladu s laickou představou i odbornou literaturou zde citovanou, říkáme v tomto případě, že postoje elit jsou více občanské než postoje občanů.

Střední poloha indikátoru klientelistického postoje – *mít známosti na vlivných místech je důležité jen občas* – má největší frekvenci jak u občanů, tak u elit ve všech městech (s průměrnou hodnotou 46 %). Ovšem krajní polohy tohoto postoje (*známosti nejsou příliš důležité vs. jsou velmi důležité*) mají opačné frekvence odpovědí u občanů a u elit: 30 % občanů a 20 % elit pokládá známosti za velmi důležité, 20 % občanů a 30 % elit za nepříliš důležité.

Paternalismus a tradicionalismus

Vzorec vzájemného poměru postojů občanů a elit, jak byl popsán u důvěry k lidem a klientelistického postoje, tzn. více občanské postoje jsou frekventovanější u elit, se neopakuje u všech zjišťovaných postojů a názorů. Paternalismus, vyjádřený současným výběrem výroků o uchování pořádku ve společnosti a boji proti růstu cen, má pro elity a občany trochu jiný vzorec, i když ani tento vzorec nezávisí na tom, ze kterého města jsou respondenti (chceme-li se pohybovat na hladině významnosti $\alpha \leq 0,01$). A dokonce porovnání frekvencí tohoto výběru u občanů (29 %) a u elit (11 %) by výše popsaný vzorec vzájemného poměru postojů občanů a elit v jednotlivém městě podporovalo. Že je třeba opatrnosti, naznačují rozdíly v postojích elit a občanů, měřené prostým rozdílem frekvencí. Např. liberalistický postoj – *ztotožnění se s výroky nejdůležitější je chránit svobodu slova a dát lidem příležitost mluvit do důležitých politických rozhodnutí* má u elit v Českém Krumlově frekvenci 13 %, rozdíl u elit a občanů je 3, v Teplicích jsou tato čísla

C. Vždycky bude nutné mít několik schopných a silných jedinců, kteří budou vědět, jak a co je třeba dělat, vyznají se.

Faktorová analýza těchto tří proměnných extrahovala jeden faktor a vyčerpala 44 % variance. Když se pak aplikovala faktorová analýza na soubor všech obecných hodnotových postojů, rozešly se postoje A, B, C každý do jiného faktoru. Proto je uvádíme jako samostatné postoje a nikoliv utvářející orientaci podpory politické rovnosti, jak je tomu u Putnama [1993: 103].

⁷) Data ze všech souborů respondentů byla analyzována procedurami dostupnými v SPSS PC. Základními jsou třídění a testování hypotézy o nezávislosti, přičemž většinou zamítáme hypotézu o nezávislosti až s $\alpha \leq 0,01$. Často je využívána faktorová analýza (PC analýza, rotace Varimax, případně analýza faktorových skóreš Oneway) a shluková analýza (quick cluster případů). Výsledky těchto analýz prezentujeme pokud možno v souhrnné podobě, abychom získali představu o rozhodujících segmentech politické kultury v jednotlivých městech.

16 % a 8, v Novém Městě pak 10 % a rozdíl je -4. Interpretujeme uvedené rozdíly v tom smyslu, že elity v Teplicích zaujímají častěji liberální postoje než občané, stejně tak v Českém Krumlově, přičemž teplické významné osobnosti zase častěji než krumlovské. V Novém Městě nad Metují naznačuje nižší frekvence liberálních postojů u elit to, že pravděpodobně mezi občany jsou liberální postoje častější.

Indikátor tradicionalismu byl formulován jako vztah k udržování tradic ve čtyřech výrocih: od *tradice by se měly co nejvíce udržovat* po *nejlepší je se jim vyhýbat, aby nebránily prosazování nových věcí*. Tradicionalismus je signifikantně diferencován u občanů jednotlivých měst, ne však u elit, kde ve všech třech městech zaujímá radikální postoj (*tradice by se měly co nejvíce udržovat*) 52 % významných osobností. Tento radikální postoj má ještě vyšší frekvence v souborech občanů a vůbec nejčastější je v Českém Krumlově (76 %). Střední hodnoty vztahu k tradicím (*měly by se udržovat jen některé tradice a tradice nepodporovat ani jim nebránit*) jsou charakteristické pro občany Teplíc a Nového Města, kde se vyskytují s vyššími frekvencemi (než by naznačovala očekávaná distribuce).⁸

Symptom outsidera

Indikátor byl uplatněn jen v dotazování občanů a jeho hodnota byla zjišťována na čtyřbodové škále souhlasu s uvedenými výroky. V tabulce jsou jednotlivé výroky a procenta souhlasných odpovědí v jednotlivých městech.

Tabulka 1. Symptom outsidera

Výroky	souhlas s výrokem v %		
	Český Krumlov	Teplice	Nové Město nad Metují
A. Většina těch, kdo mají moc, se pokouší využít lidi, jako jsem já.	40	49	38
B. Lidi, jako jsem já, se cítí být vyřazeni z toho, co se kolem děje.	39	62	57
C. Co si myslí lidé jako já, moc neváží.	62	71	65
D. Ti, kdo řídí republiku, se ve skutečnosti nezajímají o lidi, jako jsem já.	60	51	51
E. Co se stane lidem jako já, ve skutečnosti nezajímá ty, kdo řídí město.	57	59	48

Jenom o výroku C a D lze říci, aspoň podle statistických výsledků, že souhlas s nimi nezávisí na městě. Výrok C má přitom nejvyšší frekvence souhlasu. Faktorová analýza aplikovaná na soubor těchto pěti výroků, extrahovala jeden faktor s více než 50 % vyčerpané variance.⁹ Další analýza pak ukázala, že města Český Krumlov a Nové Město se

⁸⁾ Vztah k tradicím, vyjádřený ve formulaci *tradice nepodporovat ani jim nebránit*, se vyskytuje v souborech občanů od 2 % v Českém Krumlově po 5 % v Novém Městě, v souborech elit od 6 do 13 %. Poslední formulace vztahu k tradicím – *nejlepší je se jim vyhýbat* – má nulovou frekvenci v souboru občanů i elit v každém z tří měst. Ptali jsme se také na názor na zacházení s památkovými objekty ve městech. 96 % občanů nesouhlasí s tím, že by byly překážkou modernizace města a 95 % má k těmto objektům pozitivní emocionální vztah.

⁹⁾ Ale i ve faktorové analýze aplikované na soubor všech indikátorů obecných hodnot a orientací, bylo těchto pět proměnných symptomu outsidera vyjádřeno jedním faktorem.

v tomto symptomu podobají, zatímco výraznou odlišnost od obou měst ukazují Teplice: symptom outsidera je v Teplicích významně frekventovanější než v druhých dvou městech. Lze spekulovat, že se na tomto jevu podílí slabší komunitní rysy veřejného života, jež se ve větším městě předpokládají.

Elitismus a solidarita

O dalších obecných hodnotových postojích elit platí následující. Elitismus, indikovaný třemi výroky (viz pozn. 6), je nezávislý na městě v prvních dvou výrocích: 90 % respondentů přeje *rovné volby všem* a současně si 85 % myslí, že *lidé v podstatě nevědí, co je v jejich zájmu*. Třetí výrok vyjadřuje potřebu silných jedinců, *kteří budou vědět, jak a co je třeba dělat...* Zcela souhlasí s tímto výrokem 70 % významných osobností v Českém Krumlově, 58 % v Teplicích a 62 % v Novém Městě. Krajiní nesouhlas s tímto názorem má nulovou frekvenci. Velmi frekventovaná je solidarita ve smyslu přerozdělování mezi bohatšími a chudšími oblastmi: téměř 90 % významných osobností souhlasí s přerozdělováním.

Shrnutí

Z faktorové analýzy celku obecných hodnotových postojů a orientací u *občanů*, (tzn. faktorová analýza aplikovaná na proměnné tradicionalismus, klientelismus, paternalismus, důvěra k lidem a pět proměnných indikujících symptom outsidera) vyplynuly dva faktory: první faktor je sycený proměnnými symptomu outsidera, druhý faktor ostatními proměnnými, vyčerpaná variance je 44,6 %. U druhého faktoru převažuje hodnotící aspekt a postoje jsou formulovány, jako by respondent stál mimo vztahy vzájemných závislostí, k nimž je postoj orientován; u symptomu outsidera převažuje emotivní aspekt a absentuje odstup.

Za celkem obecných hodnotových postojů a orientací *elit* lze vysledovat čtyři faktory s odčerpanou variancí 69,7 %.¹⁰ Nejzajímavější je první faktor, sycený proměnnými klientelismus, tradicionalismus, solidarita a s opačnou orientací elitismus (jde o výrok C v komplexu podpory politické rovnosti, viz pozn. 6): *je potřeba mít známosti, ze všech sil udržovat tradice, být solidární s chudšími a žádné silné osobnosti* trochu nadsazeně formulováno, se zdá být konzistentním vyjádřením jednoho stabilního postoje. Druhý faktor je sycen z jedné strany obecnou důvěrou k lidem, z druhé strany pochybností o jejich racionalitě (viz B v pozn. 6); můžeme pokusně vyslovit tvrzení, že *důvěra k lidem se nezákládá na poznání nebo aspoň ne v převážné míře*; mohlo by jít spíše o normativní vyjádření. Třetím faktorem je samostatná proměnná – deklarace rovnosti voličského hlasu všech občanů (A v pozn. 6), čtvrtým faktorem je samotný paternalismus (Inglehart-Clarkovy důležité věci).

Je třeba zmínit ještě jedno důležité pozorování: občané Českého Krumlova zaujímají častěji než v Teplicích a Novém Městě krajiní postoje. Před dvěma lety byly postoje občanů Českého Krumlova ještě vyhraněnější, jak vyplývá z analýzy změny některých postojů občanů Českého Krumlova.¹¹ Pro občany Nového Města jsou charakterističtější postoje umírněné, na středních polohách postojových škál.

¹⁰) Faktorová analýza osmi proměnných.

¹¹) Předneseno v sekci Research Committee T. N. Clarka na Světovém sociologickém kongresu, Bielefeld 1994: „Civic Culture of a Bohemian Town“.

3. Postoje k lokální politice

Postoje k lokální politice byly zjišťovány v jejich kognitivním, hodnotícím a emotivním aspektu (obr. 2 a 3). Pokud jde o *kognitivní aspekt postojů*, byl v rozhovorech s občany i elitami dotaz na jejich informovanost o tom, co se ve městě děje a které zdroje informací jsou pro ně důležité. Informovanost občanů je signifikantně závislá na tom, ve kterém městě jsme se tázali: za dostatečně informované se považují občané Českého Krumlova a Nového Města, přičemž jde v obou městech asi o 1/3 respondentů. Tepličtí občané se považují za neinformované a současně jim neinformovanost vadí. Nejčastějším zdrojem informací je rodina, nejméně častým je působení v nějaké organizaci, třeba i v politické straně, a schůze. Za důležitá jsou považována místní média – v každém městě vychází regionální a místní periodikum. Mezi elitami se považuje za informované 72 % v Novém Městě, 62 % v Českém Krumlově a pouze 46 % v Teplících. Pro elity jsou především orgány místní správy a samosprávy významným zdrojem informací; význam lokálních médií je srovnatelný s významem působení v politické straně nebo nějaké organizaci jako zdroje informací. Soukromé kontakty s jednotlivými lidmi jsou co do významu srovnatelné s orgány místní správy a samosprávy, ovšem v Teplících jsou za důležité považovány daleko častěji než v ostatních městech. V Novém Městě jsou soukromé kontakty jako zdroj informací, považovány za nedůležité. Nízká gramotnost lidí, pokud jde o znalost lokálního politického systému, je patrná i z volné otázky, kterou jsme se dotazovali na pochvalu a výtku radnici. Lidé nemají příliš jasnou představu o tom, co je v pravomoci a jaké jsou povinnosti zastupitelstva a obecního úřadu. Tyto orgány, a hlavně lidé v nich, jsou většinou činní odpovědnými za všechny nedostatky a problémy, které občan ve svém prostředí potkává. 55-70 % respondentů také odpovědělo, že neví, jak jsou v zastupitelstvu zastoupeny některé skupiny obyvatelstva.

Pokud jde o *hodnotící a emotivní aspekt postojů k lokální politice*, položili jsme si nejprve otázky týkající se vstupů do systému lokální politiky.

- a) O kom si lidé myslí, že nejvíce ovlivňuje rozhodování o důležitých otázkách ve městě? Považují za takové zvolené lidi v orgánech k rozhodování určených, případně další legitimní subjekty lokální politiky, jako jsou např. politické strany? Nebo hraje rozhodující roli skrytá elita, o které širší komunita nic neví?
- b) Jakou mají lidé důvěru k institucím veřejné správy? Vyhraněnou nedůvěru bychom interpretovali jako přetrvávající stav myslí, v němž všechny instituce jsou považovány za nástroj, kterým elity s lidmi manipulují [Schöpflin 1993].¹²

¹² U třinácti institucí a skupin měli respondenti, občané i významné osobnosti posoudit jejich vliv na rozhodování ve městě na pětibodové škále (*žádný vliv, ..., rozhodující vliv*): *orgány městské správy a samosprávy, ekonomické, politické subjekty, společenské organizace, mafie a staré struktury a obyčejní občané*. Do faktorové analýzy jsme nezařadili proměnnou *obyčejní občané*. Vyčerpaná variance 63,5 %. Důvěru k institucím veřejné správy jsme indikovali otázkou *Věříte, že vyjmenované instituce Vám věnují potřebnou pozornost a vyřídí Váš případ dostatečně rychle, pokud se na ně obrátíte?* a byla položena jenom občanům. Odpověď byla na čtyřbodové škále (*určitě ne, ..., určitě ano*), s možností odpovědi „nevím“. V otázce bylo jmenováno 14 institucí veřejné správy, od *starosty, přes živnostenský a katastrální úřad až po soudy, policii a poštu*. Odpovědi „nevím“ se vyskytovaly nejčastěji u úřadů státní správy, jako jsou např. katastrální nebo živnostenský úřad (přes 50 %). Vyčerpaná variance 75 %.

Ad a) Faktory, které faktorová analýza nabídla, jsou dobře interpretovatelné a odpovídají přesně na otázky, které si v souvislosti se strukturou moci v lokalitě klademe. Prvním, nejsilnějším faktorem vlivu jsou legitimní orgány městské samosprávy: starosta, zastupitelstvo, rada a městský úřad (tento faktor vyčerpává 30 % variance).¹³ Druhým faktorem je vyjádřen vliv politických stran a dalších společenských organizací, včetně církví. Třetím faktorem jsou ekonomické subjekty – soukromí podnikatelé a místní podniky, čtvrtým faktorem jsou mafie a staré struktury. Lze si odpovědět na další, výše položenou otázku. Ano, *největší vliv na rozhodování mají legitimní orgány a lidé zvolení do samosprávných orgánů*; ne, *vliv skrytých elit je velmi malý*. Takto to platí pro všechna města. Ale v rámci tohoto tvrzení jsou pozorovatelné rozdíly ve váze jednotlivých faktorů v jednotlivých městech: V Českém Krumlově mají největší váhu orgány samosprávy (v pořadí klesající váhy tohoto faktoru jsou Nové Město a Teplice); další subjekty lokálního politického systému mají největší váhu v Novém Městě (menší v Českém Krumlově a v Teplicích). Ekonomické subjekty se prosazují ve vlivu v Českém Krumlově a v Teplicích, podstatně méně v Novém Městě. Vliv posledního faktoru, skrytých elit řekněme, se významně připouští v Teplicích, podstatně méně v Českém Krumlově a vůbec nejméně v Novém Městě nad Metují.

Tatáž otázka o vlivu byla položena i elitám. Výsledek faktorové analýzy se zde moc neliší od situace u dat o občanech (čtyři faktory a odčerpáná variance 57,8 %). První faktor je syčen týmiž politickými subjekty jako u občanů, ale přibral ještě politické strany. Řekněme, že to potvrzuje předpoklad, že elity lépe rozumějí úloze politických stran v demokratickém systému. Druhým faktorem jsou u elit mafie a staré struktury – znamená to snad realističtější a znalejší pohled na rozložení moci? Třetím faktorem jsou ekonomické subjekty a teprve čtvrtým faktorem jsou společenské organizace. Váha prvního faktoru je ve všech městech táž. Druhý faktor se významně liší v Teplicích svojí větší vahou. Ještě větší diference je indikována u vlivu ekonomických subjektů – nejslabší vliv v Novém Městě, nejsilnější v Českém Krumlově. Vliv společenských organizací se i u elit, stejně jako u občanů významně prosazuje v Novém Městě.

Ad b) Všem úřadům a institucím, dotázaným v otázce, lidé převážně důvěřují. Přitom instituce městské samosprávy a k tomu okresní úřad chápou poněkud jiným způsobem než ostatní jmenované úřady. (Prvé sytí faktor s největší vahou, odčerpávající 67 % variance, všechny ostatní instituce vyjadřuje faktor druhý.) I když lidé většinou nerozlišují mezi samostatnou a přenesenou působností obecních orgánů, možná jim ani není jasná byrokratická stránka rozdílů mezi samosprávou a státní správou, odhadují, které instituce a úřady se dotýkají celku jejich života v obci a důvěra nebo nedůvěra k nim se utváří jinou zkušeností.¹⁴

¹³) Tento jev byl pozorován i v předcházejících výzkumech, týkajících se místní samosprávy. V úvodu této práce zmíněný poziční přístup k výběru významných osobností města považujeme za zdůvodněný.

¹⁴) Vůbec největší důvěra byla vyslovena počtě v Českém Krumlově – 22 % (odpovědi určité ano), dále starostovi Nového Města nad Metují – 21 % a Městskému úřadu v Novém Městě – 17 %. Vůbec největší nedůvěra (odpovědi určité ne) byla vyslovena počtě v Teplicích – 14 %, dále starostovi v Teplicích – 12 % a Městské policii tamtéž – 11 %. Připomínáme – sběr dat byl realizován před koncem prvního volebního období obecních samospráv.

4. Politická kultura občanů

Cílem této analýzy je najít a popsat jeden nebo několik vzorců politické kultury občanů jednotlivých měst a odhadnout, jak jsou v daném městě frekventovány. Inspirováni Schöpflinovou představou tří odlišných segmentů postkomunistických společností v 90. letech, hledáme tři segmenty, diferencované odlišnými hodnotami obecných hodnotových proměnných, které považujeme za nezávisle proměnné a tyto segmenty pak charakterizujeme hodnotami proměnných závislých – indikátorů politických postojů.¹⁵

Shluky jsme rozlišili a posléze pojmenovali podobně jako Schöpflin [1993]. Shluky námi diferencované – tradiční, socialistický a liberální – a Schöpflinovy segmenty, se mohou krýt jenom částečně. Lze však říci, že shluk, který je námi popsán jako tradiční segment, se více podobá tradičnímu segmentu Schöpflina než kterémukoliv z jeho druhých dvou segmentů; a takto to platí pro segment u nás pojmenovaný socialistický, u něho komunistický, i liberální. Rozhodující vliv v určení segmentů má symptom outsidera. Jak tedy popisujeme tři diferencované shluky?

Segmenty a vzorce politické kultury

Tradiční: velmi silný symptom outsidera, silný paternalismus, klientelismus spíše silnější, důvěra k lidem spíše slabší.

Socialistický: symptom outsidera je slabší než u shluku tradičního, podobně paternalismus je slabší, důvěra k lidem spíše slabší, klientelismus silnější až nejsilnější.

Liberální: symptom outsidera velmi slabý, nikoliv paternalistické, ale liberální postoje, důvěra k lidem spíše větší, klientelismus velmi malý.

Český Krumlov

Základní charakteristikou shluků v Českém Krumlově je to, že tradiční a socialistický mají k sobě blízko a oba mají o hodně dál ke shluku popsanému vzorcem liberálním. Vzdálenost tradičního a liberálního segmentu je však přece jenom o něco větší než vzdálenost mezi socialistickým a liberálním segmentem (obr. 4). V Českém Krumlově nebyla zjištěna závislost příslušnosti ke shluku na pohlaví a věku, ale na vzdělání ano: vyšší vzdělání je častější ve vzorci liberálním. Dalšími významnými charakteristikami liberálního vzorce jsou pozitivní emoce v postojích k politickému systému a pozitivní hodnocení výstupů; síť sociální vzájemnosti jsou hustší než u socialistického vzorce a i tam jsou hustší než u vzorce tradičního.¹⁶ *Velikost liberálního shluku představuje 38 % populace, shluk se vzorcem socialistickým 28 % a tradiční vzorec je u 36 % populace.*

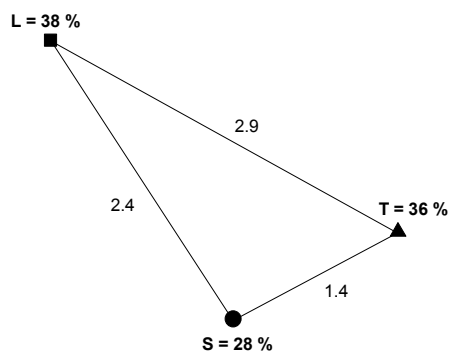
¹⁵) Procedura QUICK CLUSTER s volbou tří shluků případů byla aplikována v každém městě na indikátory postojů paternalismus, klientelismus, tradicionalismus, důvěra k lidem a symptom outsider, tedy na proměnné obecných hodnotových postojů a orientací; jejím výsledkem bylo zařazení každého respondenta do jednoho ze tří shluků tak, že každý pár respondentů uvnitř jednoho shluku má k sobě bliž, než je-li každý z jiného shluku. Dalšími procedurami jsme sledovali souvislost příslušnosti k určitému shluku a vybraných proměnných, charakterizujících hodnotící a emotivní aspekty politické kultury, a také pohlaví, věku a vzdělání, jak je uvedeno ve schématu na obr. 2.

¹⁶) Síť sociální vzájemnosti zjišťovaly dvě otázky: *máte se na koho obrátit, ocitnete-li se v obtížné situaci?* a – *obracejí se na vás lidé o pomoc v jejich obtížné situaci?*; otázky převzaty z výzkumu sociální struktury.

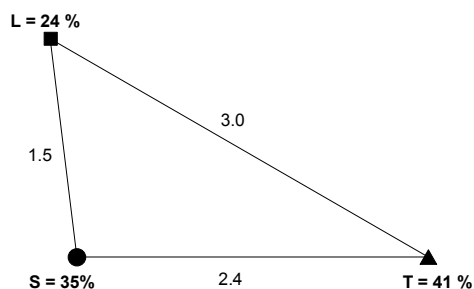
Obr. 4. Segmenty populace měst diferencované vzorcem politické kultury

L - liberální
S - socialistický
T - tradiční

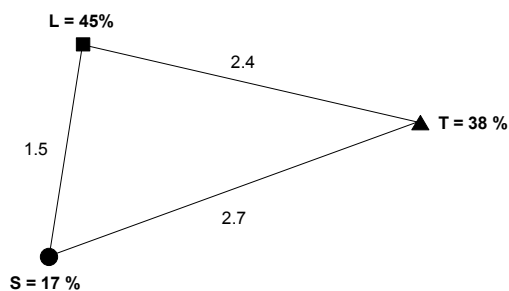
Český Krumlov

Teplice

Nové Město n. Met.

Teplice

V Teplicích mají shluky jinou základní charakteristiku: od shluku liberálního a socialistického, které nejsou příliš vzdálené jeden druhému, se odpoutal shluk se vzorcem tradičním do větší vzdálenosti (obr. 4). Největší vzdálenost je mezi shlukem tradičním a

liberálním. Podobně jako v Českém Krumlově, ani v Teplicích nebyla zjištěna souvislost umístění respondenta do určitého shluku a pohlaví, věku, ale se vzděláním ano: významně více lidí s vysokoškolským vzděláním je ve shluku liberálním, středoškoláků v socialistickém a lidí se základním vzděláním ve shluku tradičním. Síť sociální vzájemnosti nemají souvislost s charakteristikou shluku. Postoje k politickému systému se k jednotlivým shlukům poutají stejným způsobem jako v Českém Krumlově. *Velikost liberálního shluku představuje v Teplicích 24 %, shluk se vzorcem socialistickým 35 % a tradiční 41 % populace města.*

Nové Město nad Metují

Základní charakteristika shluků v Novém Městě kopíruje tu, která byla popsána v Teplicích, jenom jejich velikost se odlišuje: tradiční shluk se odpoutal od obou – socialistického i liberálního, které mají k sobě blíže. I v Novém Městě zůstává největší vzdálenost mezi shlukem liberálním a tradičním. Umístění respondenta do určitého shluku tady nezávisí ani na pohlaví, věku, ani na vzdělání; neprokázala se ani souvislost se sítěmi sociální vzájemnosti a na spokojenosti s výkonem radnice. Ostatní postoje politické kultury se poutají k jednotlivým shlukům stejným způsobem jako v Teplicích a v Českém Krumlově. *Liberalní shluk představuje v Novém Městě 45 % populace, socialistický 17 %, tradiční 38 %.*

5. Participace občanů – účast v komunálních volbách

Výsledky komunálních voleb v Českém Krumlově, Teplicích a v Novém Městě nad Metují jsme studovali jako indikátor participace občanů v lokálním politickém systému. V následujícím textu se pokusíme analyzovat a vzájemně porovnat výsledky komunálních voleb v jednotlivých městech a na základě dat získaných standardizovanými rozhovory s občany, hledat jejich souvislost s obecnými hodnotovými postoji a postoji k lokální politice.¹⁷ Dále uvádíme výsledky komunálních voleb z let 1990 a 1994 v jednotlivých městech, zvláště s ohledem na výměnu v zastupitelstvech.

¹⁷) Celkový pohled na komunální volby v letech 1990 a 1994 ukazuje, že pokud jde o participaci politických stran a nezávislých kandidátů v obcích různé populační velikosti, byly si komunální volby v roce 1990 a 1994 podobné. Zatímco ve všech městech s více než 10 000 obyvateli si mohli voliči vybírat prakticky z „kompletní nabídky“ politických stran, úměrně zmenšujícímu se počtu obyvatel se snižovala schopnost politických stran sestavit kandidátku ve všech obcích dané velikostní kategorie a naopak rostla role nezávislých kandidátů. V obou sledovaných volebních obdobích byly nejrozšířenějšími stranami KSČ a OF (resp. KSČM a ODS), které se ucházely o místa v zastupitelstvech v daleko větším procentu obcí než ostatní politické strany. S odstupem za prvními dvěma, avšak se značným „náskokem“ před dalšími stranami byla další nejrozšířenější stranou na lokální úrovni KDU-ČSL. Kandidátní listiny stran jako ČSSD nebo ODA, které byly jinak v komunálních volbách 1994 celkově relativně úspěšné, byly voličům ve venkovských obcích s počtem obyvatel menším než 2 000 předkládány zcela sporadicky (v méně než 15 % případech). Ze srovnání situace obojích voleb je ovšem také patrné, že došlo k určité změně. Přes úsilí mnoha významných představitelů politických stran přesvědčit voliče o nevhodnosti volit nezávislé kandidáty, podpořeného navíc přijetím nového volebního zákona, který značně ztížil nezávislým kandidátům možnost kandidovat, se role nezávislých kandidátů ve volbách v malých obcích zvětšila. Většina politických stran se naopak z účasti na politickém dění v malých obcích zčásti vytratila. Např. KSČ se v roce 1990 ucházela o hlasy voličů v 80 % obcí velikostní kategorie 500-999 obyvatel, o čtyři roky později to bylo jen v necelé polovině obcí této velikosti. Obdobně poklesla

V Českém Krumlově získali v roce 1990 největší podporu kandidáti OF, kteří získali 6 z celkem 23 míst v městském zastupitelstvu. Nezávislí kandidáti a kandidáti KSČ získali 5 a sociální demokraté 4 mandáty. Alespoň jeden mandát získali nezávislí a kandidáti pěti z jedenácti politických stran, které se ucházely o přízeň voličů. O čtyři roky později se kromě nezávislých zúčastnilo voleb celkem 12 politických stran, 9 z nich získalo alespoň jeden mandát. Pokud jde o pořadí úspěšnosti jednotlivých politických stran, výsledky se od roku 1990 příliš nelišily. Nejúspěšnější byly strany vzešlé z Občanského fóra, zvláště ODS se ziskem 5 a ODA se ziskem 3 mandátů (další mandát ještě získal kandidát Svobodných demokratů). Komunisté obsadili celkem 5 míst v zastupitelstvu (z toho 3 místa KSČM a 2 místa SDL) a kandidáti ČSSD 4 místa v opět 23 členném zastupitelstvu. Porovnáme-li procenta hlasů získaná v roce 1994 v Českém Krumlově nejsilnějšími stranami s údaji týkajícími se celého jihočeského regionu, zjistíme, že *českokrumlovští voliči se od obyvatel ostatních jihočeských měst stejné velikostní kategorie (10 až 50 tisíc obyvatel) odlišují hlavně tím, že podporují relativně daleko více ČSSD a některé menší strany (Stranu demokratické levice, Důchodce za životní jistoty) a naopak méně ODS, KSČM, KDU-ČSL i nezávislé kandidáty.*

V Teplicích se v roce 1990 kromě nezávislých kandidátů ucházelo o přízeň voličů celkem 12 politických stran; alespoň jeden mandát získalo 7 z nich. Zdaleka nejúspěšnější bylo OF, jehož kandidáti obsadili plnou třetinu (celkem 14 ze 42) míst v zastupitelstvu. Dosti úspěšní byli i sociální demokraté se ziskem 8 mandátů, komunisté se sedmi a Zelení se šesti mandáty. Stejně jako v Českém Krumlově se i v Teplicích změnil mezi roky 1990 a 1994 počet stran participujících na komunálních volbách – zvýšil se na 15, přičemž už nebyla postavena kandidátka nezávislých a současně se snížil počet zastupitelů na 33. Počet stran, které obdržely alespoň jeden mandát, se zvětšil – ze 7 na 12. Volby v roce 1994 vyhrála v Teplicích s převahou ODS, jejíž kandidáti obsadili více než čtvrtinu míst v zastupitelstvu (celkem 9 z 33). Spolu se ziskem ODA (3 mandáty) tak navázaly na úspěch Občanského fóra v prvních porevolučních místních volbách. Dalšími dvěma stranami, které byly relativně úspěšné, jsou ČSSD a KSČM (po 5 mandátech). O zbylou třetinu poslaneckých křesel se rozdělilo dalších 8 stran. *Ze srovnání s volebními výsledky v ostatních severočeských městech s více než 50 000 obyvateli vycházejí voliči v Teplicích jako lidé poněkud nadprůměrně podporující KSČM.*

V Novém Městě nad Metují soupeřilo v roce 1990 o hlasy voličů celkem 10 politických subjektů (včetně kandidátky nezávislých), pouze 5 z nich získalo alespoň jedno místo v zastupitelstvu. Ziskem 9 mandátů z celkových 21 zvítězilo ve volbách s velkou převahou OF, druhou nejúspěšnější stranou se stala ČSL s 5 mandáty, uspěli i nezávislí kandidáti (4 mandáty). Rozdělení poslaneckých křesel v městském zastupitelstvu o čtyři roky později bylo analogické situaci v ostatních námi sledovaných městech – voliči rozdělili svoji přízeň mezi více stran, takže své zástupce mezi místními poslanci má už 8 politických subjektů (z celkem 9, které v roce 1994 kandidovaly). Absolutní převahu si udržely strany vzešlé z OF. Bylo to především zásluhou místní ODS (9 mandátů), jeden mandát získala i ODA. Svoji silnou pozici si udržela i KDU-ČSL, i když jedno místo v zastupitelstvu ztratila (nyní 4 mandáty). Počet mandátů získaných nezávislými kandidá-

v malých obcích i „přítomnost“ ODS (ve srovnání s OF), v menším rozsahu tento jev nastal i u KDU-ČSL. Jedinou významnější stranou, které se podařilo mírně zvětšit počet svých místních organizací účastnících se aktivně politického života obcí, byla ČSSD. I tak zůstala tato strana ve srovnání se svými největšími konkurenty zastoupena v komunální politice malých obcí jen málo.

ty poklesl ze 4 na 2. *Ve srovnání s průměrným východočeským městem o velikosti 10 až 50 tisíc obyvatel se Nové Město nad Metují vyznačuje vysoce nadprůměrnou podporou ODS a KDU-ČSL.*

Podíváme-li se na volební výsledky z obecnějšího hlediska, vidíme, že u všech tří měst lze nalézt určité shodné prvky. Předně je zřejmé, že stranické preference, měřené počtem mandátů či podílem hlasů získaných jednotlivými politickými stranami v roce 1990 a v roce 1994, se ani v jednom městě příliš nezměnily. Nedošlo tedy k žádnému výraznému posunu, pokud se týče voličské podpory různým politickým směrům, které jsou jednotlivými stranami reprezentovány. Jakýsi vývoj je však přesto možno pozorovat. Strany vzešlé z Občanského fóra – ODS a ODA – získaly dohromady ještě větší podíl voličů než v roce 1990 samotné OF. Místní organizace menších politických stran jako Československá strana socialistická, Zelení či Liberálně demokratická strana..., tedy stran, které při soupeření o hlasy voličů v prvních porevolučních volbách neuspěly ani na národní, ani na místní úrovni, v roce 1994 opakovaně propadly, popřípadě se z lokální politické scény zcela vytratily. Asi největší změnu ve výsledcích komunálních voleb ve vybraných městech představoval pokles podílu hlasů pro nezávislé kandidáty.¹⁸

Skutečnost, že se příliš nezměnilo rozložení politických sil (měřeno počtem mandátů získaných jednotlivými stranami), neznamená ovšem, že nedošlo ke změnám v personálním obsazení zastupitelstva. V Českém Krumlově bylo z 23 bývalých zastupitelů znovu zvoleno 10, což představuje plných 43,5 %, v Novém Městě nad Metují byla znovu zvolena třetina zastupitelů, v Teplicích bylo znovu zvoleno 9, tj. 27,2 zastupitelstva zvoleného v roce 1994. V prvních dvou zmíněných městech neznamenaly volby v roce 1994 žádnou změnu na postu starosty, teplický starosta už zvolen nebyl. Rozsah personální obměny v zastupitelských orgánech obce zjevně souvisí s mírou spokojenosti obyvatelstva s prací radnice v prvním volebním období.

Tabulka 2. Jak přispěla radnice k rozvoji města (procenta odpovědí)¹⁹

	Vůbec ne	V malé míře	Dost značně	Rozhodně ano
Český Krumlov	2,0	16,5	43,1	38,4
Teplice	12,7	52,9	24,3	10,2
Nové Město	8,4	41,2	36,4	14,0

Frekvence v tabulce 2 naznačují, že se začíná vytvářet zpětná vazba mezi prací lidí ve vedení města, spokojeností voličů s touto prací a následnou ochotou či neochotou znovuzvolit dosavadní lokální politickou reprezentaci. Tento zdánlivě samozřejmý fakt považujeme za významný, protože je možné si představit i zcela jiný scénář: voliči nejvíce nespokojení s prací zastupitelstva se dalších voleb nezúčastní, ostatním jsou u voleb předložena k výběru stejná jména jako v minulých volbách, eventuální nezvolení dosavadních „mocných“ se dodatečně „napraví“ odstoupením těch, kteří kandidáty na prvních místech kandidátek díky voličským preferencím přeskočili... Vzhledem k tomu, že pokles účasti

¹⁸⁾ Ten však mohl být způsoben spíše změnou volebního zákona – ztížením podmínek pro účast nezávislých kandidátů – než příklonem voličů ke stranické politice.

¹⁹⁾ Otázka zněla: *Podíváte-li se na současný stav Vašeho města a srovnáte-li ho se situací před rokem 1990, myslíte si, že současné vedení města přispělo ve svém volebním období k rozvoji města?* Připomínáme, že terénní sběr dat proběhl půl roku před koncem prvního volebního období zastupitelstva.

na volbách byl v námi sledovaných městech sice zjevný (z 55-86 % v roce 1990 na 45-70 % v roce 1994), ale ve všech městech relativně zhruba stejný, je zřejmé, že nespokojenost s prací zastupitelstva nevedla v námi sledovaných městech k rezignaci voličů, ale promítla se do jejich volebních preferencí. Koneckonců ani politické strany nepostupovaly metodou „kartelové dohody mocných“, ale už při sestavování kandidátek braly v úvahu úspěšnost a oblibu dosavadních představitelů města. O tom, že voliči skutečně vybírali spíše konkrétní osoby než volební programy politických stran, svědčí i to, že *mezi těmi zastupiteli, kteří nebyli znovu zvoleni, jsou nenáhodně často zastoupeni ti z nich, kteří začali v období výkonu svého mandátu podnikat.*

Skutečné výsledky voleb tak potvrdily ve výzkumu zjištěné, tedy již před volbami, převažující přesvědčení voličů o tom, že v komunálních volbách je lépe vybírat konkrétní osobnosti než politické strany jako takové: 87 % respondentů v Českém Krumlově, 82 % v Teplicích a 85 % v Novém Městě nad Metují vyslovilo takové přesvědčení. V konkrétní situaci příštích komunálních voleb, tedy v situaci, která měla nastat za půl roku, se chtělo rozhodovat podle osobností 86 % respondentů v Českém Krumlově, 77 % v Teplicích a 84 % v Novém Městě nad Metují.

Ze srovnání skutečných volebních výsledků v komunálních volbách v roce 1994 s informacemi o voličských preferencích, jak byly získány během terénního šetření, tedy půl roku před volbami (tabulka 3), vyplývá: voliči ve své většině nejsou na otázku po politické straně, kterou hodlají v komunálních volbách volit, schopni či ochotni odpovědět; více než polovina z nich totiž uvedla, že neví (v Novém Městě nad Metují celých 57 %) a další téměř čtvrtina respondentů (v Novém Městě nad Metují jen 15 %) na otázku neodpověděla vůbec, zčásti proto, že nehodlali jít volit; jen asi čtvrtina respondentů uvedla vůbec nějakou konkrétní politickou stranu (celkem 296 respondentů ve všech třech městech).

Tabulka 3. Volební preference²⁰

	Český Krumlov	Teplice	Nové Město
SPR-RSČ	3,4	6,7	1,0
KDU-ČSL	-	1,0	11,5
Strana zelených	2,3	6,7	-
Levý blok, KSČM	9,1	7,7	10,6
ČSSD	12,5	10,6	7,7
ODA	13,6	1,9	1,9
ODS	36,4	49,0	40,4
Nezávislí	-	1,0	10,6
Ostatní	22,7	15,4	16,3

Ačkoliv je velikost takto zredukovaného souboru již dosti malá, a je tudíž třeba mít na zřeteli značnou velikost výběrové chyby, základní charakter stranických preferencí půl roku před volbami však již odpovídá pozdějším volebním výsledkům.

V dalším se pokusíme zjistit, jakými faktory je podmíněná skutečnost, že někteří lidé jsou a jiní nejsou ochotni participovat v komunálních volbách, a budeme se též snažit vysvětlit politickou orientaci voličů. Protože při všech analýzách vycházíme z dat získa-

²⁰) Text otázky: *Jestliže se voleb do Městského zastupitelstva v letošním roce zúčastníte, koho budete nejspíš volit?*

ných v dubnu až červnu 1994 na reprezentativním vzorku obyvatel měst Český Krumlov, Teplice a Nové Město nad Metují, budeme provádět i komparaci mezi městy v případech, kdy to bude vhodné. Jako metoda byla pro analýzu zvolena logistická regrese, vysvětlovanými proměnnými byly deklarovaná ochota účastnit se voleb a volební preference koaličních, resp. opozičních stran. Za nezávislé (vysvětlující) proměnné byly vzaty proměnné obecných hodnotových postojů a proměnné, indikující některé postoje respondentů k lokální politice jako relevance místní politiky a kompetence respondenta, kontrolováno proměnnou věk, pohlaví a vzdělání. Seznam nezávislých proměnných s eventuálním doplňujícím vysvětlením k jednotlivým použitým proměnným je v následující tabulce.²¹

Tabulka 4. Seznam nezávisle proměnných použitých v regresních analýzách

Proměnná	Charakteristika
TRAD	Je dobré udržovat tradice ? (1 určitě ano, ..., 4 určitě ne)
POSTMAT	postmaterialismus – proměnná vycházející ze standardně pokládané čtveřice otázek, zjišťujících, jaké hodnoty respondenti preferují (1 materialistické postoje, 2 smíšené, 3 postmaterialistické postoje)
NEDUVERA	Nedůvěra v lidi (1 věřit, 2 věřit, ale dát si pozor, 3 nikomu nevěřit)
KLIENT	Důležitost známostí (1 nedůležité, 2 občas důležité, 3 velmi důležité)
OUTSIDER	Pocit vlastní bezmocnosti (koeficient vytvořen faktorovou analýzou z baterie pěti výroků; čím vyšší hodnota, tím větší pocit vlastní bezmocnosti)
RELEV	Rozhodování zastupitelstva se mě nedotýká – relevance místní politiky (1 naprostý souhlas, ..., 5 naprostý nesouhlas)
KOMPET	Lidé sice mohou hlasovat v komunálních volbách, jinak ale nemohou rozhodování v místě příliš ovlivnit – kompetence (1 naprostý souhlas, ..., 5 naprostý nesouhlas)
BEZMOC	Je lepší se starat o své věci a nemíchat se do veřejných záležitostí (1 naprostý souhlas, ..., 5 naprostý nesouhlas)
BEZPEC	Cítíte se bezpečně? (1 vůbec ne, ..., 4 rozhodně ano)
SPOKOJ	Jste spokojen s životem ve městě? (1 vůbec ne, ..., 4 rozhodně ano)
POHL	Pohlaví (1 muž, 2 žena)
VEK	Věk respondenta (čím vyšší hodnota, tím starší respondent)
VZDEL	Vzdělání (1 základní, ..., 5 vysokoškolské)

Logistická regrese byla aplikována jednak na soubor respondentů všech tří měst, jednak na jednotlivá města. Vysvětlovanou proměnnou byla nejprve zamýšlená účast v komunálních volbách.

Z dat souboru respondentů všech tří měst dohromady je patrné, že ochota participovat v komunálních volbách je ovlivněna jak obecně hodnotovými postoji, tak postoji k lokální politice i sociodemografickými proměnnými. Výsledky jsou dosti logicky konzistentní. Lze říci, že ochotu účastnit se místních voleb pozitivně ovlivňuje rostoucí věk,

²¹) Logistická regrese řeší problém předpovědi, že jev, který nás zajímá – v našem případě (a) jestli se zúčastní obecních voleb, (b) jestli bude volit nějakou koaliční stranu – nastane nebo nenastane, a určení proměnných, které jsou pro takovou odpověď užitečné. Podmínka dvouhodnotové závislé proměnné byla vyřešena překódováním a podmínka spojitosti všech nezávislých proměnných byla zajištěna tím, že proměnné POHL, VZDEL a POSTMAT byly v analýze použity jako dummy proměnné. Kvalitu jednotlivých analýz odvozujeme z klasifikační tabulky, která je jednou z forem výsledku logistické regrese.

vzdělanost a pocit bezpečí. Naopak u respondentů, kteří mají pocit bezmocnosti a necítí se kompetentní, nedůvěřují lidem a považují lokální politiku za nerelevantní, lze očekávat v průměru nižší míru volební participace. Jako proměnné s největší vahou pro předpověď, jestli respondent půjde volit nebo ne, se ukázala proměnná OUTSIDER. Jako další pak byly zařazeny do regresní rovnice proměnné VEK, BEZMOC, VZDEL, dále ještě BEZPEC, RELEV a NEDUVERA. Podobné souvislosti byly nalezeny i v souborech jednotlivých měst, i když pořadí proměnných, jak byly do regrese vřazovány, byly jiné.

V Českém Krumlově vzdělanější, starší a bezpečněji se cítící občané vyjadřovali větší ochotu ve volbách participovat; zamýšlená účast klesala s rostoucím pocitem bezmoci a nekompetentnosti. Nejvýrazněji se výsledku všech tří měst dohromady podobají výsledky v Teplicích. OUTSIDER, VEK, VZDEL a NEDUVERA, tyto proměnné dovolují nejlepší předpověď účasti v komunálních volbách v Teplicích: zúčastnit se komunálních voleb negativně asociuje pocit vlastní bezmoci a obecná nedůvěra v lidi. I v případě Nového Města byla nalezena kladná souvislost mezi ochotou participovat ve volbách a věkem, dále pocitem bezpečnosti respondenta a ovšem negativní vztah s pocitem bezmocnosti. Na rozdíl od Českého Krumlova a Teplic se však u novoměstských respondentů neprosadilo v analýze vzdělání, ale přijetí liberálních hodnot. Ačkoliv jsou mezi jednotlivými městy určité rozdíly, v zásadě lze tvrdit, že základní charakter všech objevených souvislostí je ve všech třech městech shodný.²²

Na základě stejné procedury jsme se pokusili ukázat, které proměnné dovolují úspěšně předvídat, koho budou už dnes rozhodnutí respondenti volit. Rozhodnutých respondentů byla asi jen čtvrtina, jednalo se již o relativně malý soubor – 296 lidí. Abychom vyhověli podmínkám logistické regrese, rozlišovali jsme pouze, zda respondenti chtějí hlasovat pro strany vládní koalice (ODS, ODA, KDU-ČSL, KDS), nebo pro opoziční strany, tj. všechny ostatní.

Do regresní rovnice, počítané pro soubor všech tří měst a měst jednotlivě, vstoupily tyto proměnné:

Tabulka 5. Proměnné zařazené do regresních rovnic jednotlivých souborů

Soubor	tří města	Český Krumlov	Teplice	Nové Město
Proměnné	OUTSIDER VZDEL BEZMOC	OUTSIDER POSTMAT NEDUVERA	VZDEL OUTSIDER	TRAD OUTSIDER
Procento správně zařazených případů	68,2	75,3	75,5	62,2

Přítomnost proměnné OUTSIDER ve všech regresních rovnicích potvrzuje důležitost této charakteristiky, která má v tomto případě interpretaci: čím větší pocit vlastní bezmoci má občan, tím menší je pravděpodobnost, že bude volit některou z koaličních stran. Volební preference se naopak zdá být nezávislou na věku. Věk hrál roli pro odhad účasti ve volbách, také vzdělání; to se však prosadilo tentokrát jenom v Teplicích. V Teplicích je tedy, na rozdíl od ostatních dvou měst, úmysl volit v komunálních volbách některou z koaličních stran, pozitivně asociován s rostoucím vzděláním. Logistický model pro Teplice se

²²) Shodná byla i kvalita logistických modelů, neboť procento správně zařazených případů se pohybovalo mezi 66,9 až 72,4.

zdá být nejuvýstižnější, porovnáme-li v tabulce procento správně zařazených případů. To znamená, že stranické preference teplických voličů lze relativně nejlépe odhadnout na základě jejich vzdělání a hodnot symptomu outsidera.

6. Závěr

Operacionalizace pojmu politická a občanská kultura nebyla přímou adaptací vzorců politické a občanské kultury, které charakterizují Schöpflinovy segmenty. Přesto lze najít určitou podobnost mezi nimi a našimi empiricky nalezenými shluky. A je také možné říci něco málo k tomu, jak jsou jednotlivé segmenty zastoupeny v konkrétních lokalitách. Co je však důležitým zobecněním: z empirických zjištění této práce vyplývá, že jednak má smysl uvažovat o segmentech jdoucích napříč postkomunistickou českou společností, diferencovaných tradičním, socialistickým a liberálním vzorcem politické kultury a jednak lze připustit vznik aliance mezi segmenty se socialistickým a liberálním vzorcem, protože ve dvou tak rozdílných městech, jako jsou Teplice a Nové Město nad Metují, si jsou tyto vzorce blízké. Významnou úlohu pro určení segmentů má symptom outsidera.

Také další analýzy ukazují, že nejvýznamnějším faktorem určujícím politické postoje a politickou participaci občanů, resp. jejich stranické preference, je symptom outsidera, pocit vyřazenosti, bezmocnosti cokoliv v místní politice, ale nejen v místní politice, ovlivnit. Pokud jde o participaci a volební chování zvláště, zdá se, že frustrace těch, kteří se za bezmocné považují, může mít v zásadě dvojitý výsledek. V mírnější formě vede k preferování některé z opozičních stran jako formě protestu proti „těm nahoře“. Ve své silnější podobě může ústít až k rezignaci na snahu zasahovat do veřejného života. Tato druhá možnost je pravděpodobnější, jedná-li se o voliče, který je zároveň mladý a méně vzdělaný. Za významnou považujeme též skutečnost, že smysl vzájemných vazeb mezi závislými a nezávislými proměnnými je u všech tří sledovaných měst stejný. To znamená, že voliči, ač žijí v různých městech s odlišnými místními poměry, jednají podle stejné logiky.

ZDENKA VAJDOVÁ ukončila studium oboru sociologie-filozofie na FF UK v roce 1971. Pracuje jako vědecká pracovnice v Sociologickém ústavu AV ČR, zabývá se studiem sociologických aspektů transformace lokálních společenství; podílí se na empirických výzkumech sociálních sítí, politické kultury a veřejné správy v lokalitách. Učí na FSE UJEP v Ústí n. L. a FSV UK v Praze.

TOMÁŠ KOSTELECKÝ je vědeckým pracovníkem Sociologického ústavu AV ČR od roku 1993. Zabývá se politickou a sociální geografii, geografickými souvislostmi sociálního chování a společenské transformace. Učí na PřF UK v Praze.

Literatura

- Almond, G. A., S. Verba 1963. *The Civic Culture*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Baldersheim, H., M. Illner, A. Offerdal, L. Rose, P. Swianiewicz 1996. *Local Democracy and the Process of Transformation in East-Central Europe*. Boulder, CO: Westview Press.
- Elias, N., J., Scotson, L. 1965. *The Established and the Outsiders*. London: Cass and Co.
- Dahl, R. A. 1966. *Political Oppositions in Western Democracies*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Heřmanová, E., M. Illner, Z. Vajdová 1992. „Politické jaro 1990 na venkově a v malém městě.“ *Sociologický časopis* 28: 369-385.
- Hubáček, O. 1993. „Attitudes of Czech and Slovak Local Elite towards the Transformation of Society.“ *Czech Sociological Review* 1: 111-114.

- Illner, M., D. Hanšpach 1994. „The new local political politics after the 1990 local reform: councillors, mayors and citizens.“ In *Territory, Society and Administration*. ed. by M. Barlow, P. Dostál, M. Hampl. Amsterdam: Institute for Social Geography.
- Nedomová, A. 1995. „V blízkosti hranic.“ *Sociologický časopis* 31: 501-516.
- Pettersen, P. A., L. E. Rose 1996. „Participation in Local Politics in Norway: Some do, some don't, some will, some won't.“ *Political Behavior* 18: 51-97.
- Putnam, R. D. 1993. *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Pye, L., S. Verba 1966. *Political Culture and Political Development*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Schöpflin, G. 1993. „Culture and Identity in Post-Communist Europe.“ In *Development in East European Politics*, ed. by S. White, J. Batt and P. Lewis. London: Mac Millan.
- Vajdová, Z. 1995. „The Power Structure at the Local Level.“ Pp. 20-25 in *Localities and Politics in the Transformation Process*, ed. by L. Malíková, S. Miháliková. Bratislava: Slovak Political Science Association.
- Vajdová, Z. 1996. „Politická kultura – teoretický koncept a výzkum.“ *Sociologický časopis* 32: 339-351.
- Wiatr, J. 1980. „The Civic Culture from a Marxist-Sociological Perspective.“ In *The Civic Culture Revisited*, ed. by G. A. Almond, and S. Verba. Boston, MA: Little Brown and Co.